14. ‘Огляд турецьких ЗМІ: зближення США та Росії на фоні сирійського конфлікту’, 2013. Доступно: http://seabreeze.org.ua/oglyad–turetskih–zmi–zblizhennya–ssha–ta–rosiyi–na–foni–siriyskogo–konfliktu/. [24 Вересень 2018].

15. Хижняк, Н., 2013. ‘Росія–США: нове «перезавантаження»?’ Доступно: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2013/09/130912_usa_russia_khyzhniak_az.shtml. [26 Вересень 2018].

16. Шишкин, И. 2011. ‘Зачем Америка взорвала Большой Ближний Восток?’ Доступно: http://www.regnum.ru/ news/1395636.html. [26 Вересень 2018].

17. Яворська, ГМ., ‘Щодо сучасних тенденцій розвитку ситуації на Близькому Сході. Аналітична записка’, *Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України.* Доступно: http://www.niss.gov.ua/articles/1020/. [25 Вересень 2018].

References

1. Alekseev, AA., ‘Rossija–Livija: takoe strannoe posrednichestvo (Russia – Libya: such a strange mediation)’. Dostupno: http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/21–06–11a.htm. [10 Berezen’ 2013].

2. Ahmedov, V., ‘Rossija i arabskie revoljucii (Russia and the Arab revolution)’. Dostupno: http://journal–neo.com/?q=ru/node/6500. [2 Kviten’ 2013].

3. Belashhenko, DA. & Komarov, ID., 2012. ‘Sobytija «Arabskoj vesny» v kontekste realizacii proekta «Bol’shoj Blizhnij Vostok» (Events of the «Arab Spring» in the context of the implementation of the «Greater Middle East» project)’, *Mezhdunarodnye otnoshenija. Politologija. Regionovedenie. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo*, №6 (1), s.257–262.

4. Berg, IS., 2011. ‘Rossijsko–livijskij vektor sotrudnichestva: obretenija i poteri glazami obozrevatelej zapadnoj pechati (Russian – Libyan vector of cooperation: gains and losses through the eyes of Western press observers)’. Dostupno: http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/30–08–11.htm30%D0%B0%D0%B2%D0%B3%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B02011. [3 Berezen’ 2013].

5. ‘Voennoe rukovodstvo SShA schitaet, chto situacija v Afganistane ostaetsja naprjazhennoj (The US military leadership believes that the situation in Afghanistan remains tense)’, 2009. Dostupno: https://www.america.gov/st/peacesec–russian/2009/August/20090825123506dmslahrellek0.65469.html. [12 Berezen’ 2013].

6. Vorobjova, TA., 2012. ‘Konspekt lekcijnogo kursu «Blyz’kyj Shid u svitovij polityci pislja zakinchennja «Holodnoi’ vijny» (Synopsis of the lecture course «The Middle East in world politics after the end of the Cold War»)’. Dostupno: http://uadoc.zavantag.com/text/9355/index–1.html. [26 Veresen’ 2018].

7. Demchenko, A., 2012. ‘«Arabskaja vesna» i politika Rossii v blizhnevostochnom regione («Arab Spring» and the policy of Russia in the Middle East region)’, *Perspektivy*. Dostupno: http://www.perspectivy.htfo/rus/desk/arabskaja_vesna_i_politika%20rossii%20v%20blizhnevostochnom%20regione%202012–09–15.htm. [20 Berezen’ 2013].

8. ‘Ezhegodnik SIPRI 2011: vooruzhenija, razoruzhenie i mezhdunarodnaja bezopasnost’ (SIPRI Yearbook 2011: Armaments, Disarmament and International Security)’, 2012. Moskva: *Institut mirovoj jekonomiki i mezhdunarodnyh otnoshenij RAN.*

9. Zaharchenko, AM., 2011. ‘Problemy myrnogo vreguljuvannja na Blyz’komu Shodi v konteksti amerykans’ko–rosijs’kyh vidnosyn (The problems of a peaceful settlement in the Middle East in the context of US–Russian relations)’, *Mizhnarodni vidnosyny i pytannja bezpeky. Strategichni priorytety*, №3 (20), s.159–164.

10. Zaharchenko, AM., 2011. ‘Polityka SShA, JeS i Rosii’ v konteksti osnovnyh problem bezpeky Blyz’kogo Shodu ta i’i’ vrahuvannja u polityci Ukrai’ny: analitychna dopovid’ (US, EU and Russia policy in the context of the main security problems of the Middle East and its incorporation into Ukrainian politics: analytical report)’, Odesa: *Feniks*,

11. Kaspruk, V. 2013. ‘Rosija pragne povernutysja na Blyz’kyj Shid (Russia seeks to return to the Middle East)’. Dostupno: http://tyzhden.ua/World/91141. [26 Veresen’ 2018].

12. ‘Koncepcija nacional’noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii (The concept of national security of the Russian Federation)’, 2000, *Nezavisimaja gazeta.*

13. Krjazhevs’kyh, KV., 2012. ‘Rosijs’ko–amerykans’ki vidnosyny v konteksti arabs’kyh revoljucij 2011–2012 rr. (Russian–American Relations in the Context of the Arab Revolutions 2011–2012)’, *Naukovi praci. Istorija*, Tom 198, №186, s.123–127.

14. ‘Ogljad turec’kyh ZMI: zblyzhennja SShA ta Rosii’ na foni syrijs’kogo konfliktu (Turkish media review: US-Russian rapprochement against the backdrop of the Syrian conflict)’, 2013. Dostupno: http://seabreeze.org.ua/oglyad–turetskih–zmi–zblizhennya–ssha–ta–rosiyi–na–foni–siriyskogo–konfliktu/. [24 Veresen’ 2018].

15. Hyzhnjak, N., 2013. ‘Rosija–SShA: nove «perezavantazhennja»? (Russia–USA: new «reboot»?)’ Dostupno: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2013/09/130912_usa_russia_khyzhniak_az.shtml. [26 Veresen’ 2018].

16. Shishkin, I. 2011. ‘Zachem Amerika vzorvala Bol’shoj Blizhnij Vostok? (Why did America blow up the Greater Middle East?)’ Dostupno: http://www.regnum.ru/ news/1395636.html. [26 Veresen’ 2018].

17. Javors’ka, GM., ‘Shhodo suchasnyh tendencij rozvytku sytuacii’ na Blyz’komu Shodi». Analitychna zapyska (On current trends in the situation in the Middle East. Analytical note)’, *Nacional’nyj instytut strategichnyh doslidzhen’ pry Prezydentovi Ukrai’ny*. Dostupno: http://www.niss.gov.ua/articles/1020/. [25 Veresen’ 2018].

Kostiuk D. S., *postgraduate of the Faculty of History of the Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), kostuk.dima93@gmail.com*

Civil Society Factor in geopolitics: «Arab Spring» in American–Russian rivalry (2010–2013)

The role of the United States in the events of the «Arab Spring» was clarified, Russian interests in the region were determined, and the reaction of the Russian Federation to protest events. The problematic aspects of the «Libyan question» and «Syrian issue» are investigated. The influence of «Arab Spring» on the foreign policy relations of the United States of America and the Russian Federation was determined. The consequences of the «reload» policies of the administration of the United States President Barack Obama with the Russian Federation during the «Arab Spring» for Ukraine were found. The role of civil society in geopolitics is defined.

Keywords: *Arab Spring, United States of America, Russian Federation, Libya, Syria, geopolitics, civil society.*

* * *

УДК 94:323.1(438:470+571)

Лущай В. І.,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри етнології та краєзнавства, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), inagy@ukr.net, https://orcid.org/0000–0001–8629–8335

Формування російської імперської національної політики щодо поляків

Стаття присвячена дослідженню формування російської імперської національної політики щодо поляків, зокрема, етнічній політиці Російської імперії. Виявлено, що окреслення засад етнічної політики Росії щодо польського народу відбулося наприкінці XVIII ст., після поділу Речі Посполитої. Виокремлення поляків в окрему етнічну категорію серед поневолених народів вилилося в упереджене і політично вмотивоване ставлення Російської імперії до поляків, ще більше загострене після російської кампанії Наполеона й участі в ній польських вояків. Етнічна політика Росії – завойовницька, уніфікаційна, асиміляторська і русифікаторська по суті, характеризувалася посиленими репресіями, суворими покараннями, системними утисками і обмеженнями національно–культурного життя. Етапи національно–визвольних змагань поляків, зокрема повстання 1830 р. та 1863 р., корелюються з посиленням антипольської політики Російської імперії після їх придушення, а її пом’якшення – з періодами ослаблення імперії.

Ключові слова: *національна політика, етнічна політика, поляки, Польща, Російська імперія, репресії, утиски, русифікація, асиміляція, уніфікація, повстання, незалежність.*

Аналіз історії російсько–польських взаємин доводить, що етнічна політика Російської імперії щодо поляків мала імперський характер, що проявлялася у специфічному, упередженому і політично вмотивованому ставленні Російської імперії як держави до поляків як етносу–нації, їх прагнення до свободи та

державотворення. Поляки завжди були для московської імперії окремою етнонаціональною категорією з поміж поневолених нею слов'ян. Національно–культурна політика імперії щодо таких «неблагонадійних» підданих, як поляки, була однією з найбільш жорстоких. Антипольська етнічна політика Російської імперії, системні утиски і обмеження, репресії і депортації тощо протягом XIX – початку XX століть є передумовами і витоками національної політики СРСР щодо поляків.

Аналіз досліджень. Проблеми імперської політики Росії щодо поляків, російсько–польських відносин, історії Польщі загалом розроблялися як у зарубіжній, так і вітчизняній історіографіях. Проте українська історична наука зосереджена головно на історії Польщі загалом, окремих її сторінках [1; 5; 7; 9; 12], або й дотичних до досліджуваної проблеми [11]. Проблемі витоків національної політики комуністичного режиму СРСР щодо поляків як етносу–нації присвячено статтю автора [8]. Зарубіжна історіографія глибоко досліджує як окремі, інколи дотичні, аспекти досліджуваної у даній статті проблеми, так й історію Польщі загалом [2; 3; 6; 14]. Польські вчені глибоко розробляють проблеми суспільно–політичного та національно–культурного життя поляків у Королівстві Польському й на землях колишньої Речі Посполитої, політики Російської імперії на польських землях після поділів Польщі, низку аспектів історії поляків у вимірі російської імперської політики [13; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25]. Таким чином, констатуємо недостатню розробку досліджуваної проблеми у вітчизняній історіографії.

Постановка завдання. Зважаючи на стан дослідження етнічної політики Російської імперії щодо поляків, метою даної статті є аналіз процесу формування російської імперської національної політики щодо польського народу протягом XIX – початку XX ст.

Дослідження є частиною держбюджетної науково–дослідної теми «Етнонаціональний чинник національної політики радянського комуністичного режиму щодо українського та польського народів (1920–1940 рр.)».

Наприкінці XVIII ст., після розчленування Речі Посполитої, Російська імперія ревізувала ідеологічні, політичні засади та принципи своєї етнічної політики, яку царизм намагався пристосувати до нових геополітичних умов. Головними її напрямами, які диктувалися низкою як внутрішньо, так і зовнішньополітичних чинників, стали русифікація, нівелювання національно–культурних потреб етносів, нищення будь–яких проявів сепаратистського та автономістського руху населення, зокрема, й польського [11, с. 75].

З–поміж поневолених імперією народів поляки становили окрему етнічну категорію, виокремлення якої зумовлювалося низкою факторів, найвпливовішими з яких є: стратегічне значення західних земель імперії, заселених головно поляками, в контексті орієнтирів російської експансії в XIX–XX ст. і відносин з європейськими державами; системна потенційна загроза від поляків як державотворчого етносу з високо розвинутою національною культурою для російської імперії; приналежність поляків до слов'ян як підпорядкованої навіки царю та імперії «братської» етнічної одиниці тощо.

Важливою віхою формування упередженого і політично вмотивованого ставлення Російської імперії як держави до поляків як етносу–нації, їх прагнення до свободи та державотворення є російська кампанія Наполеона, так звана Вітчизняна війна 1812 р. [8, с. 205]. Для поляків російська кампанія була визвольною війною. Друга польська війна – за визначенням самого Наполеона, вразі поразки чи капітуляції на умовах переможців Російської імперії, була однією з найвірогідніших можливостей відновлення Речі Посполитої після її першого поділу 1772 р. У лавах Великої армії налічувалося майже 100 тис. поляків, з них 35 тис. перебувало у складі П'ятого польського корпусу генерала Ю. Понятовського – єдиного формування на етнічній основі в строкатому наполеонівському війську [3, с. 673]. Поляки, пройшовши шлях від Вільна до Москви, взявши безпосередню участь у Бородінській битві, не скорившись росіянам і виступивши до останнього на боці Наполеона проти Російської імперії, після остаточної поразки французького імператора стали окремою етнонаціональною категорією серед інших, поневолених московською імперією, слов'ян.

Відтоді, «пов'язані навіки з Росією» польські землі (землі колишньої Речі Посполитої) з їх населенням, чи то у вигляді державного утворення Королівства Польського з обмеженою автономією під короною російського царя, чи то у складі інших держав, таких як Австрія, Пруссія, також й під протекторатом трьох держав як Краківська республіка, становили особливий інтерес для найбільш зміцнілої за всю самодержавну історію Російської імперії. Власні уряд, судова влада, виборний сейм, державна служба та армія Королівства Польського (відомого також під назвами Конгресового Королівства, Царства Польського), формально гарантовані кодекс Наполеона, свобода друку, свобода віросповідань, особисті права і свободи, право селян на придбання землі, виборчі права близько 100 тис. людей, зарезервовані для поляків посади і функції [4, с. 25–26] були ліберальною завісою, за якою ховалася далекоглядна імперська завойовницька, асиміляторська і русифікаторська політика Росії.

Російська імперія всіляко гальмувала культурний розвиток усіх підвладних їй народів. Однак особливо жорстокою була національно–культурна політика імперії щодо таких «неблагонадійних» підданих, як поляки [7, с. 95]. Це якнайкраще демонструють репресивна система та русифікаторська й антипольська політика царату у всіх сферах культури в Литві, Україні та подальші обмеження усіх проголошених конституційних прав і свобод у Королівстві Польському, а також Краківській республіці. Загалом, у політиці Російської імперії щодо поляків на території Королівства Польського чітко прослідковується прагнення здійснити повну його уніфікацію з імперією, реалізувати яку покликані посилені репресії та більш суворі покарання, поширення юрисдикції військових і військово–польових судів на цивільне населення тощо. Однак, Московія для польських земель несла не лише національні утиски, а й цивілізаційний регрес [19, с. 469–479].

Внаслідок системних утисків і обмежень, під впливом етнічної пам'яті про державотворчий період польської етнічної історії, зростання самосвідомості польської нації почала формуватися і швидко наростати опозиційність польського суспільства, яка згодом переросла у справжній антиімперсько–російський рух. Характерною рисою і ключовою метою польського руху

на підвладних Російській імперії етнічних польських землях було відновлення політичної незалежності Польщі. Суспільно–політичну активність виявляли католицьке духовенство, поміщики, патріотично налаштована молодь, інтелігенція, дрібна шляхта, міщанство, різного роду вільнодумці, що були на окремому контролі російської жандармерії. Слід зазначити, що жандармерія перебільшувала значення антиімперських позицій польського духівництва і поміщиків, натомість недооцінювала роль політичних космополітів – буржуазії, аристократії, а також «польських» німців і євреїв [24, с. 393].

У Литві польський рух проявився в діяльності низки напівлегальних та легальних польських студентських організацій, політичних товариств під егідою Товариства Філоматів, провідну роль в якому відігравали А. Міцкевич й Т. Зан. Репресивний самодержавний апарат восени 1823 р. ліквідував товариство і дочірні спілки Філаретів й Люмінатів, кількадесят учасників було вислано у заслання до центральних російських губерній, членів гімназійних таємних організацій було покарано ув'язненням, каторгою, військовою службою, засланням. У королівстві, натомість, діяло близько 50 молодіжних організацій, які були розпущені владою, учасників деяких з них було засуджено та покарано. Наочною демонстрацією опозиційності польського суспільства є справа Патріотичного товариства, що поширилося на колишніх землях Речі Посполитої, і метою якого було відновлення незалежності в межах кордонів до поділів Польщі [12, с. 28–41]. Члени викритого товариства постали 1827 р. перед Сеймовим Судом, який, виявивши неочікувану на тлі жорсткого придушення повстання 1825 р. непокору, відмовився трактувати участь в нелегальному товаристві як державний злочин і обмежився трьома роками ув'язнення звинуваченому в проведенні переговорів із так званими декабристами керівнику товариства, підполковнику С. Кржижановському.

Реакція на справу Патріотичного товариства яскраво демонструє сутність й політику російського самодержавства щодо поневолених поляків: скасування вироків й заборона їх публікації попервах та знехоче підтвердження Миколою І і публічне оголошення «лояльного» вердикту Сеймового Суду в березні 1829 р., і, разом з тим, відправлення окремих фігурантів справи до Санкт–Петербурга чи ув'язнення у Варшаві, заслання за наказом царя до Сибіру С. Кржижановського, суворе покарання членів товариства з земель у складі Росії, яких як підданих судив Сенат у Петербурзі [3, с. 680–681; 4, с. 27–29]. Слід наголосити, що в цей час на теренах Пруссії влада не виявила жорсткого ставлення до членів товариства.

Про упереджене ставлення російської влади до поляків додатково свідчать опрацьовані польським дослідником С. Вєхом російські архівні джерела, що демонструють підозри та сумніви щодо вірності польських чиновників в російських політичних колах і здійснювані у відповідності з ними інспекційні акції, спрямовані на систематичне зменшення участі польських чиновників в адміністрації [24, с. 238–240]. І все це попри неабияку роль, яку поляки відіграли у житті столиці Російської імперії [13], які дійсно здійснили надзвичайний «внесок у розвиток російської культури і науки, а може, навіть… російської цивілізації» [16, с. 32].

Трагікомедія листопадового повстання 1830 р. [12, с. 28–41], політичний провід якого всіляко намагався уникнути конфронтації з Росією і сподівався домогтися конституційних поступок від Миколи І та амністії повстанцям в обмін на припинення повстання, ще чіткіше підкреслила особливе ставлення до поляків імперії і самодержця, який, беззаперечно, мав особисті антипольські упередження [20, с. 37]. Реалізувати задуми Миколи І на скасування автономії королівства, придушити повстання, провчивши поляків раз і назавжди, мала армія фельдмаршала І. Дибича, зосереджена в районі Білостока. Безмежна непоступливість царя і несприйняття ним переговорів, наполягання виключно на безумовній капітуляції повсталих поляків перетворили заколот у великий збройний російсько–польський конфлікт. Ухвала польського сейму 25 січня 1831 р. про офіційне позбавлення царя польського трону, утворення Національного уряду і призначення командувача прискорила каральну місію російської армії, яка перетнувши на початку лютого кордони, спричинила перероставання повстання у національно–визвольну війну, свідченням чого є поширення повстання на литовські, білоруські та українські землі.

Російсько–польська війна 1831 р., почавшись з вдалих дій поляків і низки перемог на початку, після тривалої бездіяльності польської армії завершилася цілковитою поразкою, до якої, окрім зовнішньополітичних факторів та суттєвої чисельної переваги росіян,призвела, як зазначав великий І. Франко, «давня родова недуга поляків, шляхетська неурядиця» [12, с. 28–41]. Проте вона мала далекосяжні наслідки для поляків як щодо їх націогенезу, окремих рис їх етнопсихології, зокрема,поява непримиренності до росіян як національної риси поляків, про що додатково свідчить антиросійська радикалізація проросійських до моменту повстання польських сил і комплексний аналіз історії російсько–польських стосунків XIX–XX ст. загалом, так і щодо невпинного погіршення ставлення до поляків різних категорій російського суспільства, включно з дисидентами та інтелектуалами. Жорстокість російського самодержавства спричинила появу в європейському суспільстві так званої русофобії – цілком нового явища у сприйнятті росіян як імперського етносу [8, с. 209–210].

Масштаби карально–репресивних заходів царату щодо повсталих поляків цілком вписуються у канву визначених російською традицією покарань. 254 політичних і військових проводирі засуджено до смерті. Землі, майно та посади засуджених розподілили серед новоприбулих росіян, меншою мірою серед так званих лоялістів. У військовій сфері репресії поширилися на близько 100 тис. польських військових: офіцерів автоматично позбавили військових звань і, попри офіційну амністію, депортували. Солдатів,починаючи з придушення листопадового повстання, розподілили в розкидані по всій імперії російські гарнізони, зокрема, на так званій Оренбурзькій лінії та Кавказі, а також в самому королівстві [15, с. 71–72].

Для розслідування діяльності цивільного населення запровадили польові суди: держслужбовців позбавили посад, у шляхтичів конфіскували маєтки: загалом в королівстві секвестрували майже кожен десятий – близько 2540 маєтків, на литовсько–білорусько–

українських землях конфіскували ще 2890 маєтків. Як репресивний захід щодо дрібної шляхти, що, на відміну від заможної шляхти, була опорою повстання [14, с. 585–587], було здійснено ревізію шляхетських титулів і декласацію дрібної шляхти, внаслідок якої з 410 тис. польської шляхти 340 тис. (83%) були позбавлені шляхетства та привілеїв і прирівняні до селян. Активних учасників повстання разом з родинами і близькими людьми заслали до Сибіру на примусові роботи, кантоністи, залежні від засуджених заочно повстанців люди, були зобов'язані відбувати покарання замість них. Внаслідок цих заходів 80 тис. поляків заслали вглиб Московії. Репресії узгоджуються з подібною практикою переселень з Литви та Правобережної України (Поділля, Волині) до Сибіру, Кавказу і Заволжя [20, с. 18]. Близько ще 10 тис. поляків покинули країну, сформувавши ядро «великої еміграції». Решта населення підлягала каральному оподаткуванню та репараційним виплатам на суму 2 млн. рублів. На додаток, у королівстві власним коштом розмістилася величезна окупаційна армія, населення примусово побудувало низку фортець.

Усі громадянські права, за винятком наданих з царської ласки, скасували, армія, сейм, всі вищі навчальні заклади, усі польські інституції були ліквідовані. З конституцією, незважаючи на ухвали Віденського конгресу, було покінчено. Довершили уніфікацію заміна 1837 р. польських воєводств десятьма російськими губерніями, запровадження за чотири роки рубля на зміну польському злотому і втрата Польським банком права емісії, усунення 1847 р. кодексу Наполеона і запровадження російського кримінального кодексу, заміна російською імперською системою ваги і мір «ново польської» системи 1818 р. [3, 692–693; 5, с. 317–318].

Показовими є репресивно–обмежувальні заходи в культурній сфері. Усе, що мало культурну чи історичну цінність, було вивезено до імперії, що, загалом, відповідає традиційній репресивній політиці росіян в культурній сфері з самих початків становлення імперії. Систему шкіл королівства було підпорядковано освітньому міністерству Петербурга, з переорієнтацією на російські підручники з історії та відповідні вірнопідданицькі навчальні програми, також було запроваджено російську мову як окремий предмет. Репресії щодо церкви виявилися у ліквідації близько 200 католицьких монастирів, що суттєво вдарило й по освіті, не призначень на вакантні кафедри єпископів і, спричиненому тиском імператора, засудженні Папою лояльних повстанню ксьондзів, що позначилося на релігійному житті поляків, а також ліквідації Уніатської церкви на загарбаних поділами землях [4, с. 40–41]. Розмах репресій царату є ще більш разючим на тлі поміркованих каральних заходів австрійської влади щодо діяльності конспіративного руху в Галичині, де з кількасот заарештованих у 1840 р., з яких 51 засуджено на смерть, більшість було помилувано імператором [4, с. 42].

Імперські прояви національної політики російського самодержавства щодо поляків чітко прослідковуються і у подіях краківського повстання 1846 р. Нечисленне повстання у маленькій «незалежній» Краківській республіці в лютому 1846 р., спричинене Листопадовим повстанням у Королівстві Польському і, як наслідок, подальшим посиленням революційної активності, було придушено силами головно російських військ (австрійці відступили ще на початку повстання і чекали російські каральні війська) і завершилося також масовими покараннями, репресіями та стратами: політичні репресії загалом зачепили до 5 тис. осіб, кілька сотень повстанців було ув'язнено у австрійській фортеці Куфштайн і російському Сибіру, п'ятьох осіб страчено. Краківську республіку було ліквідовано. Але і в цьому випадку репресії з боку Пруссії та Австрії вочевидь були менш кривавими [3, с. 697; 4, с. 45]. А згодом, після так званої Весни народів, поляки в Австрії та Пруссії покращили своє становище внаслідок запроваджених урядами соціальних і конституційних реформ, і лише поляки Росії залишилися в пригнобленому стані. Натомість, Російська імперія період після листопадового повстання, як слушно зауважує польський дослідник, перетворила на один з етапів перетворення всіх давніх земель Великого Князівства Литовського і Правобережної України з кресів Речі Посполитої на європейські креси Російської імперії [25, с. 365].

Послаблення жорсткої політики російського самодержавства щодо поляків зі вступом на трон Олександра II, викликане важкою поразкою Росії у 1856 р. у Кримській війні та ослабленням імперії, спричинило новий сплеск боротьби за незалежність, що припав на початок 1860–х років. У Королівстві Польському після поступок влади ситуація пом'якшилась, послабився поліцейський нагляд за суспільством, було відновлене право об'єднань, оголошено амністію польським засланцям Сибіру – учасникам подій 1831 р. тощо. У відповідь на послаблення поляки Варшави традиційно вибухнули політичною активністю, створивши низку товариств – замаскованих дієвих політичних організацій, зокрема, Рільниче товариство та Міську делегацію, (згодом розпущені головою цивільного уряду королівства графом О. Велопольським), таємних конспіративних гуртків, груп, організувавши численні демонстрації, часто з жертвами і сотнями заарештованих. З ініціативи радикально налаштованих політичних груп, в умовах запровадженого 14 жовтня 1861 р. надзвичайного стану, з метою підготовки збройного повстання для здобуття національної незалежності постав таємний Міський комітет,трансформований в червні 1862 р. у Центральний Національний Комітет (ЦНК), утворивши таємні комітети в королівстві, Литві, Білорусі, Правобережній Україні, представників у європейських країнах [9, с. 111].

Влада натомість продовжувала здійснювати політику репресій та реформ – аналога російського «батога і пряника». Влітку 1862 р. було оголошено три нових царських укази за проектами О. Велопольського: про примусове очиншування селян замість панщини і повинностей, про скасування обмежень прав євреїв та про реформу освіти. Останній указ зміцнював державну підтримку для польської школи, відновлював Варшавський університет під назвою Головна Школа, утворював Політехнічний і Рільничо–лісовий інститути [5, с. 327]. Одним з інструментів репресивної політики, на який покладався О. Велопольський, мав стати набір на військову службу десятків тисяч молоді, що дозволяв силоміць вирвати з активного політичного середовища більшість дієздатних прихильників конспіраторів. Власне рекрутський набір, призначений на 14 січня, і

став безпосередньою причиною чергового повстання, пришвидшивши його з весни на зиму 1863 р. ЦНК, розгадавши намір влади вилучити з охоплених визвольним рухом районів революційну молодь за заздалегідь підготовленими списками, що включали 12 тис. чол., призначив національне повстання у ніч з 10 на 11 січня 1863 р. [9, с. 111]. Спеціальний Маніфест ЦНК передбачав свободу і рівноправність усіх громадян країни незалежно від їх соціального походження, віросповідання і національної приналежності, скасування панщини та проголошення селян власниками своїх наділів із наступною компенсацією поміщикам за втрачені землі, закликав народи «Польщі, Литви та Русі» до боротьби за незалежність від Російської імперії.

Повстання 1863 р. у Королівстві Польському, реалізовуючи спільне з іншими повстаннями на польських землях прагнення незалежності та свободи, мало суттєві відмінності від попереднього листопадового повстання 1830 р. У суто військовому аспекті повстанці 1863 р. суттєво програвали їх попередникам. Тому, за умов 125 тисячного контингенту російських гарнізонів, на які на початку повстання було здійснено близько 15 збройних нападів окремими загонами, поганого озброєння та підготовки польських загонів, нестачі досвідчених командирів і розрізненості дій нечисленних повстанців, вони сконцентрувались на партизанських способах збройної боротьби. Але, врахувавши увесь попередній досвід, вони були набагато професійніше організовані в конспіративному й політичному аспектах, зокрема, вони мали докладно розроблену політичну програму, широку фінансову організацію та анонімний Національний уряд (НУ), на який у травні 1863 перетворився ЦНК. НУ, очоливши повстання, створив розгалужену підпільну адміністративну мережу, яка тривалий час успішно діяла паралельно з царською адміністрацією [9, с. 112]. Цей уряд мав п'ять постійних міністерств, кожне зі своїм окремим штатом, офіційними печатками й секретаріатами, мав справжню скарбницю, отримував і позички, і гроші під заставу, мав сили безпеки та розвідувальну мережу в усіх цивільних установах й військових гарнізонах ворога, мав кур'єрів по всій імперії та дипломатичних представників. Отже було організовано підпільну державу, яка організувала одну з найперших у світі міських партизанських війн і була прототипом не менш успішних заходів, що їх здійснювали поляки за не менш суворих умов у 1905–1907 рр. й під час Другої світової війни. Однак очевидними були й негативні прояви організації повстання, що згодом відіграли згубну роль для його долі [3, с. 708–709].

Проте спільною ключовою рисою для повстань 1830 р. та 1863 р. стала політична неузгодженість та неспроможність політичних таборів дійти згоди, в чому вже від самого початку полягала невдача повстання. В безперервному протистоянні партії «білих» та «червоних» та їх лідери були не здатні досягти згоди, обидва головні табори були поділені на праві, центристські, й ліві, розкольницькі, групи. Призначаючи по черзі «диктаторів», кожна зі свого боку – диктаторами були Л. Мерославський, М. Лангевич, і наостанок, головою НУ було обрано диктатора генерала Р. Траугута, партії повсталих втратили час. Олександр II встиг вжити нагальних заходів і, призначивши влітку 1863 р. на посаду голови Північно–Західного краю «вішателя» графа М. Муравйова і намісником Королівства Польського генерала Ф. Берга, видавши указ 2 березня 1864 р. про наділення селян власністю в королівстві і відволікши селянські маси від повстання, використавши ресурс поліції і заарештувавши у квітні Р. Траугута, застосувавши від 100 тис. на початку повстання до близько 340 тис. армії наприкінці, вчергове в історії імперії жорстоко придушив повстання поляків за незалежність [4, с. 55–56].

Також вчергове типовими були карально–репресивні дії російського самодержавства, яке вирішило назавжди знищити будь–які національні й культурні прояви польської самоідентифікації, викорінити національні риси поляків у суспільно–політичному житті. Загалом за участь у повстанні, з близько 77 тис. осіб встановлених слідством,було покарано 38 тис., з них 800 відправлено на каторгу, 24,7 тис. віддано в арештантські роти до армії, а їх майно – 3,5 тис. маєтків, конфісковано. Ще під час повстання загинуло близько 30 тис. його учасників, кілька тисяч обеззброєно і ув'язнено. Всього за наслідками національно–визвольного руху 128 осіб було страчено, ще, за різними оцінками, від 8,2 тис. до 12,5 тис. поляків, за віросповіданням католиків (95% серед репресованих), в основному священиків, представників шляхти, відправлено на заслання в інші місцевості, до Сибіру або на каторгу. Тікаючи від російської помсти 10 тис. переселилися за кордон. Подібно до практики придушення повстання 1830 р. уряд виявив надмірну жорстокість щодо родичів та сімей повсталих, які висилалися до центральних губерній Росії [9, с. 117]. Загальної амністії, подібної до оголошеної учасникам подій 1831 р., більше не було: покарання забезпечувало не лише ізоляцію небезпечних для імперії вільнодумців, але й стало важливим чинником прискорення колонізації Сибіру [21, с. 71].

Після січневого повстання 1863 р. відбулося суттєве посилення антипольської політики Російської імперії. В суспільно–політичній сфері заходи уряду набули рис докорінних уніфікаційних змін: було ліквідовано всі окремі інституції Королівства Польського, скасовано усі реформи О. Велопольського і всі поступки, зроблені польській мові та культурі. У 1864 р. сформовано, нібито для нагляду за політикою звільнення селян, а на практиці для втілення в життя програми русифікації, Адміністративний комітет на чолі з М. Мілютіним, автором плану використання лоялістського селянства проти патріотичної шляхти та інтелігенції. За сім років комітет перетворив Королівство Польське в російську провінцію: єдиною відмінною рисою життя з–поміж інших частин Російської імперії було використання кодексу Наполеона в цивільних судах. Всі гілки врядування були підпорядковані відповідним їм міністерствам у Санкт–Петербурзі, всі штатні посади заповнили росіяни. Відтак, ціле покоління поляків було позбавлене можливості будувати кар'єру, а Варшаву, яка все більше почала виявляти архітектурний стиль обох столиць імперії, заполонили росіяни [25, с. 366]. Загалом, у столиці, як зазначає польська дослідниця, почали співіснувати два суспільства, розділених не лише суперечливими політичними інтересами, але й також відчуттям культурної, цивілізаційної і релігійної відокремленості [23, с. 130]. І найбільш промовистим

стало офіційне скасування того ж 1864 р. самого королівства і назви Польща та оголошення Варшави столицею Привіслянського краю – назви остаточно введеної до законодавчих актів 1888 р. [1, с. 97]. Довершили адміністративно–територіальну уніфікацію 1866 р. поділом десяти польських губерній на 85 повітів, з втратою більшості повітових міст своїх окремих міських прав. У сфері освіти заходами обмежень національно–культурного життя та тотальної русифікації стала чергова ліквідація 1867 р. Польської комісії у справах освіти йзаміна1869 р. Головної школи нововідкритим російським університетом [3, с. 716–717]. Поразка повстання 1863 р. посилила наступ російського царату на польську освіту: згідно з циркулярами Міністерства народної освіти в усіх західних губерніях імперії існуючі польські школи підлягали закриттю [11, с. 216].

Слід зазначити, що польський повстанський рух на землях Литви, Білорусі та України був менш тривалим і був також жорстоко придушений. На землях Правобережної України усі повстанські загони були розгромлені царськими військами, при цьому 569 осіб убито і 109 поранено, кількість репресованих жителів Київської, Подільської і Волинської губерній становило 4470 осіб [9, с. 117]. Лише в Литві повстання на якийсь короткий час набуло не менших масштабів, ніж у Польщі. Придушення польського елементу у Литві набуло форм масового терору: генерал–губернатор М. Муравйов вбивав, катував і засилав до Сибіру людей, плюндрував села, конфісковував маєтки [5, с. 332–333]. Слід наголосити на тому, що внаслідок поміркованішої національної політики влади Австрії та Пруссії щодо поляків та низки реформ, повстання не поширилося на польські землі в їх складі.

Січневе повстання 1863 р., ставши найбільш масовим і організованим в історії польських національно–визвольних змагань XIX ст., сприяло зростанню національної свідомості широких верств польського суспільства. Однак, внаслідок жорсткого придушення повстання та пригнічення національно–культурного життя Московією, національно–визвольна боротьба польського народу припинилася на чотири десятиліття, очікуючи на черговий шанс. Два ключових підходи національної політики Російської імперії щодо її західних рубежів, остаточно сформовані після повстання 1863 р., зокрема, традиційний імперський, що ґрунтувався на підтримці цілісності імперії шляхом інтеграції локальних еліт на засадах лояльності до самодержавства та держави, без потреби здійснення повної мовної та релігійної асиміляції, та «бюрократичного націоналізму», що опирався на визнання безумовної нелояльності неросійських націй на західних рубежах імперії та передбачав здійснення жорсткої русифікаторської та асимілятивної політики щодо них [22, с. 202], не давали інших сподівань на можливості національно–культурного відродження та державотворення.

Одним з наслідків повстання 1863 р., що позначився на історичних процесах в Європі загалом та долі слов'янських народів зокрема, стало формування в Росії після придушення повстання течії крайнього російського націоналізму, а згодом – панславізму [11, с. 76]. Зважаючи на те, що істотним чинником виникнення модерних націй в Європі була їх конфронтація з іншими націями, за умов високої політичної активності та радикалізації польської нації в середині XIX ст., саме в умовах суперництва з польською національною ідеєю почав формуватися російський націоналізм [17, с. 310].

Спалах польських визвольних змагань на початку XX ст. засвідчив про невдачу традиційної імперської політики Росії, спрямованої на інституційно–правову, адміністративно–територіальну та національно–культурну уніфікацію поляків на землях імперії, а також асиміляцію та перетворення поляків на вірнопідданих самодержавної Росії в інтересах її укріплення [18, с. 49–50]. В умовах наростання економічного та політичного суперництва європейських держав та зростання вірогідності великого збройного конфлікту, значного погіршення економічної ситуації в Росії і на польських землях зокрема, восени 1904 р. задавнені патріотичні чуття поляків прокинулися і польське питання знову актуалізувалося. Демонстрації, часто з жертвами, збройні сутички з поліцією, терористичні акти, тисячі масових страйків, засновані політичні партії засвідчили про наростання громадянської, політичної та національної свідомості поляків. Яскравими прикладами є майже три річний шкільний страйк, з вимогою відновлення навчання польською мовою та оголошений 28 січня чотирьох тижневий загальний страйк, в якому взяло участь 400 тис. робітників. Протягом 1905–1906 рр. загалом стався 6691 страйк, в яких взяло участь 1,3 млн. чол. До робітників приєдналися сільськогосподарські робітники в селах [3, с. 722].

Активізація громадсько–політичного життя поляків була спричинена також подіями 1905–1907 рр. у Російській імперії, які, засвідчивши глибоку кризу самодержавства, викликали наростання політичних страйків, що охопили, окрім молоді, службовців, інтелігенції, робітниче середовище, частину с/г робітників. Поляки зуміли використати цей час для відродження традицій, набуття нових суспільнополітичних ідей [1, с. 100].

Як і 50 років тому, під тиском війни і бунтів, російський самодержець був змушений піти на деякі поступки, продиктовані виключно інтересами збереження Російської імперії в умовах її ослаблення. Поступки самодержця вчергове були лише ширмою, за якою мало відновити сили російське самодержавство. У культурній сфері, зокрема, указом про толерантність припинилися активні переслідування релігійних громад, до приватних шкіл повернули польську мову, схвалено діяльність польської Шкільної ради, виникла польська преса і культурні установи, були легалізовані профспілки. Також полякам мали дозволити купувати землі в західних провінціях, імператорським маніфестом обіцяно запровадження писаної конституції і створення парламентської асамблеї, згідно з чим почали здійснюватися вибори депутатів до Думи. Однак, традиційно поступки відбувалися на тлі терору, поліцейських облав і арештів, депортацій до сіл, репресій, примусу до покори, що дозволило дещо стабілізувати ситуацію [4, с. 77–79]. Та й польський національний рух вчергове став жертвою внутрішньої боротьби та розколів, з яких, однак, на відміну від попередніх спроб, через десятиліття визріла незалежність.

Подібна практика загравання з польською нацією в інтересах імперії в складні часи знаходила втілення під час Першої світової війни, зокрема, коли польські

землі стали театром воєнних дій, а поляки брали участь у бойових діях з обох сторін протиборства. Яскравим прикладом такого вимушеного політичного кроку напередодні наступу росіян була відозва польською мовою великого князя, Верховного головнокомандувача Миколи Миколайовича про возз'єднання земель польських під скіпетром царя Росії й надання їм автономії [10, с. 59–61].

Висновки. Таким чином,формування російської імперської національної політики щодо поляків, зокрема, окреслення засад етнічної політики Росії, відбулося наприкінці XVIII ст., після поділу Речі Посполитої. Її складовими були русифікація, нівелювання національно–культурних потреб, нищення будь–яких проявів сепаратистського та автономістського руху. Упереджене і політично вмотивоване ставлення Російської імперії до поляків загострилося після російської кампанії Наполеона й участі в ній польських вояків. Виокремлення поляків в окрему етнічну категорію серед поневолених народів вилилося в русифікаторську й антипольську політику царату, посилені репресії, суворі покарання, всеохоплюючі заборони, системні обмеження та утиски національно–культурного життя. Ключовим завданням етнічної політики Росії щодо польських земель було здійснення їх повної уніфікації з імперією. Реформи і окремі поступки були механізмом реалізації далекоглядної імперської завойовницької, уніфікаційної, асиміляторської і русифікаторської політики Російської імперії.

Етапи національно–визвольних змагань поляків, зокрема повстання 1830 р. та 1863 р., активізація національно–визвольної боротьби на початку XX ст.,що корелюються з посиленням антипольської політики Російської імперії після їх придушення, а в періоди ослаблення імперії – з її пом'якшенням, були передумовами польського державотворення XX ст.

Незважаючи на безрезультатність національно–визвольної боротьби, події початку XX ст. в Польщі засвідчили невдачу імперської політики Росії, спрямованої на інституційно–правову, адміністративно–територіальну та національно–культурну уніфікацію поляків на землях імперії, а також асиміляцію та перетворення поляків на вірнопідданих самодержавної Росії і відіграли роль підготовки польської нації до захисту здобутої 1918 р. незалежності.

Список використаних джерел

1. Боєчко, В.Ф., 2016. 'Становлення польської державності (1914–1921 рр.); Дис. … доктора історичних наук', Черкаси, 465 с.
2. Горизонтов, ЛЕ., 1999. 'Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.)', М., 272 с.
3. Дейвіс, Н., 2008. 'Боже ігрище: історія Польщі', К., 1080 с.
4. Дильонгова, Г., 2007. 'Історія Польщі 1795–1990', К., 239 с.
5. Зашкільняк, ЛО, Крикун, МГ., 2002. 'Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів', Львів, 752 с.
6. Каппелер, А., 2005. 'Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад', Львів, 360 с.
7. Кондрацький, АА., 1991. 'Поляки на Україні в X–XIX ст.', *УІЖ*, №12, с.83–96.
8. Лущай, В., 2018. 'Витоки національної політики комуністичного режиму СРСР щодо поляків як етносу–нації", *Україна в етнокультурному вимірі століть. Національна політика радянського комуністичного режиму щодо українського народу та етнічних меншин в Україні (1919–1991 рр.) Зб. наук. праць. Відповід. ред. О. О. Рафальський, П. М. Чернега*, К., Вип.8, с.203–224.
9. Мозговий, І., 2014. 'Січневе повстання в Польщі та Україні', *Світогляд–філософія–релігія. Збірник наукових праць, під ред. І. П. Мозгового*, Суми, Вип.**7**, с.105–119.
10. Морушко, ОО., 'Відозва великого князя Миколи Миколайовича до поляків і її військово–політичний резонанс'. [online] Доступно: http://vlp.com.ua/files/08_7.pdf
11. Поліщук, ЮМ., 2012. 'Національні меншини Правобережжя України уконтексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.)', К., 432 с.
12. Франко, ІЯ., 1985. 'Зібрання творів у 50–и томах', К., т.46, ч.1, с.28–41. [online] Доступно: http://www.i–franko.name/uk/History/ZhyttjaIvanaFedorovycha/Uprising1830.html
13. Bazylow, L., 1984. 'Polacyw Petersburgu', Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 473 s.
14. Beauvois, D., 2005. 'Trójkąt ukraiński: szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793–1914', Lublin, 793 s.
15. Caban, W., 1999/2000. 'Pobór rekruta z Królestwa Polskiego do armii carskiej po upadku powstania styczniowego', *Annales Universitatis Mariae Curie–Skłodowska*, Sectio F, Vol. LIV/LV, s.65–73.
16. Ciechanowicz, J., 1996. 'Twórcy cudzego światła', Toronto; Wilno, 199 s.
17. Głębocki, H., 2006. 'Irredenta polska a «kresy» Imperium. Powstanie styczniowe (1863–1864) a ewolucja polityki Imperium Rosyjskiego wobec jego zachodnich «okrain»', *Rosja i Europa Wschodnia: «imperiologia» stosowana [red. A. Nowak]*, Kraków, s.306–363.
18. Jaśkiewicz, L., 2001. 'Carat i sprawy polskie na przełomie XIX i XX wieku', Pułtusk, 218 s.
19. Kaczyńska, E., 1989. 'Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914', Warszawa, 588 s.
20. Nowak, A., 1998. 'Polacy, Rosjanie i Biesy. Studia i szkice historyczne z XIX i XX wieku', Kraków.
21. Nowiński, F., 1995. 'Polacy na Syberii Wschodniej. Zesłańcy polityczni w okresie międzypowstaniowym', Gdańsk, 433 s.
22. Rodkiewicz, W., 1998. 'Russian nationality Policy in the Western Provinces of the Empire (1863–1905)', Lublin, 295 s.
23. Tuszyńska, A., 1999. 'W oczach Polaków. Polacy i Rosjanie. Zycie codzienne w Warszawie w latach 1865–1905', *Przemiany formuły polskości w drugiej połowie XIX w. / Pod. red. J. Maciejewskiego*, Łódź, s.119–133.
24. Wiech, S., 2002. 'Społeczeństwo Królestwa Polskiego w oczach carskiej policji politycznej (1866–1896)', Kielce, 439 s.
25. Zasztowt, L., 1997. 'Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej', Warszawa, 456 s.

References

1. Bojechko, V.F., 2016. 'Stanovlennja pol's'koi' derzhavnosti (1914–1921 rr.); Dys. … doktora istorychnyh nauk (Formation of Polish statehood (1914–1921); Thesis ... Doctor of Historical Sciences)', Cherkasy, 465 s.
2. Gorizontov, LE., 1999. 'Paradoksy imperskoj politiki: Poljaki v Rossii i russkie v Pol'she (XIX – nachalo XX v.) (Paradoxes of imperial politics: Poles in Russia and Russians in Poland (XIX – beginning of XX century))', M., 272 s.
3. Dejvis, N., 2008. 'Bozhe igryshhe: istorija Pol'shhi (God's merriment: the history of Poland)', K., 1080 s.
4. Dyl'ongova, G., 2007. 'Istorija Pol'shhi 1795–1990 (History of Poland 1795–1990)', K., 239 s.
5. Zashkil'njak, LO, Krykun, MG., 2002. 'Istorija Pol'shhi: Vid najdavnishyh chasiv do nashyh dniv (History of Poland: From ancient times to the present day)', L'viv, 752 s.
6. Kappeler, A., 2005. 'Rosija jak polietnichna imperija. Vynyknennja. Istorija. Rozpad (Russia as a polytechnic empire. Emergence History. Decay)', L'viv, 360 s.
7. Kondrac'kyj, AA., 1991. 'Poljaky na Ukrai'ni v X–XIX st. (Poles in Ukraine in the X-XIX centuries)', *UIZh*, №12, s.83–96.
8. Lushhaj, V., 2018. 'Vytoky nacional'noi' polityky komunistychnogo rezhymu SRSR shhodo poljakiv jak etnosu–nacii' (Origins of the national policy of the communist regime of the USSR towards the Poles as an ethnic nation)', *Ukrai'na v etnokul'turnomu vymiri stolit'. Nacional'na polityka radjans'kogo komunistychnogo rezhymu shhodo ukrai'ns'kogo narodu ta etnichnyh menshyn v Ukrai'ni (1919–1991 rr.) Zb. nauk. prac'. Vidpovid. red. O. O. Rafal's'kyj, P. M. Chernega*, K., Vyp.8, s.203–224.
9. Mozgovyj, I., 2014. 'Sichneve povstannja v Pol'shhi ta Ukrai'ni (January uprising in Poland and Ukraine)', *Svitogljad–filosofija–religija. Zbirnyk naukovyh prac', pid red. I. P. Mozgovogo*, Sumy, Vyp.7, s.105–119.

10. Morushko, OO., 'Vidozva velykogo knjazja Mykoly Mykolajovycha do poljakiv i i'i' vijs'kovo–politychnyj rezonans (Records of the Grand Duke Nikolai Nikolayevich to the Poles and its military–political resonance)'. [online] Dostupno: http://vlp.com.ua/files/08_7.pdf

11. Polishhuk, JuM., 2012. 'Nacional'ni menshyny Pravoberezhzhja Ukrai'ny ukonteksti etnichnoi' polityky Rosijs'koi' imperii' (kinec' XVIII – pochatok XX st.) (National Minorities of the Right Bank of Ukraine in the context of the ethnic policy of the Russian Empire (the end of the XVIII – the beginning of the twentieth century))', K., 432 s.

12. Franko, IJa., 1985. 'Zibrannja tvoriv u 50–y tomah (Collected works in 50 volumes)', K., t.46, ch.1, s.28–41. [online] Dostupno: http://www.i–franko.name/uk/History/ZhyttjaIvanaFedorovycha/Uprising1830.html

13. Bazylow, L., 1984. 'Polacyw Petersburgu', Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 473 s.

14. Beauvois, D., 2005. 'Trójkąt ukraiński: szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793–1914', Lublin, 793 s.

15. Caban, W., 1999/2000. 'Pobór rekruta z Królestwa Polskiego do armii carskiej po upadku powstania styczniowego', *Annales Universitatis Mariae Curie–Skłodowska*, Sectio F, Vol. LIV/LV, s.65–73.

16. Ciechanowicz, J., 1996. 'Twórcy cudzego światła', Toronto; Wilno, 199 s.

17. Głębocki, H., 2006. 'Irredenta polska a «kresy» Imperium. Powstanie styczniowe (1863–1864) a ewolucja polityki Imperium Rosyjskiego wobec jego zachodnich «okrain»', *Rosja i Europa Wschodnia: «imperiologia» stosowana [red. A. Nowak]*, Kraków, s.306–363.

18. Jaśkiewicz, L., 2001. 'Carat i sprawy polskie na przełomie XIX i XX wieku', Pułtusk, 218 s.

19. Kaczyńska, E., 1989. 'Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914', Warszawa, 588 s.

20. Nowak, A., 1998. 'Polacy, Rosjanie i Biesy. Studia i szkice historyczne z XIX i XX wieku', Kraków.

21. Nowiński, F., 1995. 'Polacy na Syberii Wschodniej. Zesłańcy polityczni w okresie międzypowstaniowym', Gdańsk, 433 s.

22. Rodkiewicz, W., 1998. 'Russian nationality Policy in the Western Provinces of the Empire (1863–1905)', Lublin, 295 s.

23. Tuszyńska, A., 1999. 'W oczach Polaków. Polacy i Rosjanie. Zycie codzienne w Warszawie w latach 1865–1905', *Przemiany formuły polskości w drugiej połowie XIX w. / Pod. red. J. Maciejewskiego*, Łódź, s.119–133.

24. Wiech, S., 2002. 'Społeczeństwo Królestwa Polskiego w oczach carskiej policji politycznej (1866–1896)', Kielce, 439 s.

25. Zasztowt, L., 1997. 'Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej', Warszawa, 456 s.

Lushchay V. I., *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of Ethnology and Local History, Faculty of Historical Education, National Pedagogical Drahomanov University (Ukraine, Kyiv), inagy@ukr.net, https://orcid.org/0000–0001–8629–8335*

Formation of the Russian imperial national policy towards the Poles

The article is devoted to the study of the formation of the Russian imperial national policy towards the Poles, in particular, the ethnic policy of the Russian Empire. It was discovered that the outline of the principles of the ethnic policy of Russia towards the Polish people took place at the end of the eighteenth century, after the separation of the Commonwealth. The isolation of the Poles into a separate ethnic group among the enslaved peoples resulted in a biased and politically motivated attitude of the Russian Empire to the Poles, further exacerbated by the Russian campaign of Napoleon and the participation of Polish soldiers in it. The ethnic policy of Russia – an aggressive, unifying, assimilational, and Russificationist, in essence, was characterized by intensified repressions, severe punishments, systemic harassment and constraints. Events of the early twentieth century in Poland, the failure of the traditional imperial policy of Russia, aimed at the institutional, legal, territorial, and national–cultural unification of the Poles.

Keywords: *national politics, ethnic policy, Poles, Poland, Russian empire, repressions, oppression, Russification, assimilation, unification, rebellion, independence.*

* * *

УДК 279.3

Юшкевич В. В.,
кандидат історичних наук, докторант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
volodymyr_yushkevych@ukr.net,
Orcid identifier 0000–0001–6338–8557

Визначення місця оптимального розміщення європейських біженців у проектах американських вчених наприкінці 1930–х років

Досліджено аналітичну роботу американських географів та економістів здійсненої у 1938 р. Після проголошення Президентом США Ф. Рузвельтом ініціатив зі створення міжнародних (Міжурядовий комітет з питань біженців) та американських (Президентський дорадчий комітет з питань політичних біженців) інституцій для запобігання потенційній демографічній кризі у Європі американською адміністрацією вживалися різні заходи. Серед них можна виділити аналітичне планування і прогнозування. Так, вже у другій половині 1938 р. американськими науковцями на замовлення Білого Дому розглядалися питання порівняння поселенського потенціалу малозаселених територій «третього світу» для розміщення там мігрантів єврейського походження. Фахівцями аналізувався весь спектр природно–кліматичних та соціально–економічних умов того чи іншого регіону, при цьому неодмінно враховувався стан транспортної логістики, політичні перспективи та економічна доцільність реалізації кожного зі знайдених варіантів.

Ключові слова: *президентське доручення, політичні біженці, Франклін Рузвельт, політична географія, порівняльний аналіз території, державний борг, США, Евіанська конференція.*

Реваншистські настрої нового німецького керівництва на чолі з А. Гітлером ставили під загрозу створену після Першої світової війни систему колективної безпеки та світового порядку. Неприховане прагнення до перегляду кордонів та повернення втраченої німецької могутності за рахунок сусідів у разі подальшого потурання з боку великих європейських держав несло у собі загрозу розв'язання нового великого військового конфлікту. Післяуспішного здійснення нацистським диктатором Аншлюсу Президент США Ф. Рузвельт звернувся до європейських та латиноамериканських глав держав з пропозицією повернути на порядок денний питання допомоги європейським політичним біженцям. Ідейний натхненних скликання Евіанської конференції та створення Міжурядового комітету з питань біженців поставив перед американськими аналітиками завдання пропрацювати усі можливі варіанти розміщення європейських біженців, кількість яких могла різко зрости у разі силового сценарію розвитку подій у Старому світі.

Один з таких проектів розробив К. МакГваєр, який запропонував створити на території трьох європейських південноамериканських колоній державу біженців з перехідною адміністрацією. Одна з копій проекту МакГваєра потрапила до міністра фінансів Г. Моргентау, який в свою чергу вже 16 листопада 1938 р. під час телефонної розмови з Президентом Рузвельтом ознайомив того із загальним змістом пропозицій [2, p. 33]. Вислухавши ідеї американського активіста, лідер країни, однак зауважив наявність суттєвих проблем з акліматизацією не давала можливості розглядати пропозиції МакГваєра у якості пріоритетних. Зокрема, Ф. Рузвельт вказав, що для подолання лихоманки євреям знадобиться багато часу (від 25 до 50 років). Тому, зі свого боку, запропонував інший варіант – Камерун, який на той час належав Франції. Щодо колишньої німецької колонії, на думку Рузвельта, також можна